

לקביעת בית דין את העיבור, כמו שמצינו כן בירושלמי על הפסוק 'לא-ל גומר עלי' שבת שלש שנים שנבעלה ועברו ב"ד את החדש — בתוליה חוזרים, כי הטבע משועבד לתורה. וכן מצינו לענין כמה דברים, קמ"ל רב פפא שלענין הקור והחום עולם כמנהגו נהג. וצ"ב לפי"ז מה הביאו משלשה רועי בקר, והלא משמע ששיחתם היתה לפני שעיברו את השנה, וא"כ מה שייכות יש לנידון דרב פפא? ואפשר כוונת החת"ס להשתנות הטבע והתאמתו למה שעתיד להיקבע על ידי החכמים, בטרם עיברו את השנה בפועל. וע"ע בספר מי השלוח עה"פ' כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים].

דף יט

'אלא מן האירוסין אמאי, יבא עשה וידחה לא תעשה...' — וכן היא מסקנת הסוגיא, שמדין תורה עשה דיבום דוחה לאו.

יש מי שכתב להוכיח מכאן שבכל מקום שיש לאו המשותף לשני אנשים, יכול עשה של אחד מהם לדחות הלאו המשותף, שהרי האיש והאשה מוזהרים שניהם בלאו, ואילו עשה דיבום אין מצווה בו אלא היבם ולא היבמה, [כמשמעות דברי הרמב"ם בתחילת הלכות יבום. וכ"מ בספר החינוך תקצה ובשו"ת הרשב"א יח], ואעפ"כ דוחה את הלאו המשותף לשניהם (עפ"י תוספת יום הכפורים למהר"מ בן חביב — יומא פו:).

ואולם מדברי התוס' (בב"ב יג.) נראה שנקטו שאי אפשר לעשה לדחות הלאו באופן זה. ואפשר שלפי שיטתם צריך לומר שגם האשה מצווה במצות עשה להתייבם (וכן כתב הפני-יהושע בכתובות מ. וע"ע בחדושי הגר"ר בנגיס ח"ב ה,א).

ועוד יש לומר, כיון שהמקור לכך שאיסורי עריות וחיתון חלים על האשה הוא מהקש הכתוב אשה לאיש (יבמות פד:), אם כן במקום שהאיש עצמו אינו אסור בדבר, אעפ"י שאינו אלא משום דחיה, גם האשה מותרת (עפ"י מנחת חינוך א,טו).

נראה לכאורה שאף לפי מה שהבין מלשון הרמב"ם שהאיש הוא עיקר המצווה, אך גם האשה בכלל המצווה היא, לאפשר היבום או החליצה [וכדרך שכתב בספר חרדים שגם ישראל המתברך הוא בכלל מצות ברכת כהנים, שסברא היא מפני שבו מתקיימת המצווה. שו"ר בהפלאה (כתובות כד), השוה דין המתברך לאשה ביבום]. ודי בזה כדי לדחות הלא-תעשה, כי עכ"פ מחויבת היא במתן האפשרות לאיש לקיים מצוותו. ע"ע במובא ביבמות כ.

'תניא נמי הכי, אם קדמו ובעלו ביאה ראשונה — קנו, ואסור לקיימן בביאה שניה' — נראה שהסיוע הוא מלשון הבריייתא, שמשמע שביאה ראשונה לא היתה באיסור כביאה שניה. או גם יש לפרש שהראיה היא מכך שבעלו קנו, ואם לא היה העשה דוחה לא תעשה — לא היה לו לקנות (חדושים ובאורים). ואכן כהן גדול שבא על יבמתו אלמנה מן הנישואין — אין ביאתה פוטרנה מן החליצה לפי שלא קנאה קנין גמור (כמבואר ביבמות כא). וגם יש סוברים שאסורה עליו בכרת דאשת אח, ואם יתן לה קידושין — אינם תופסים כלל, כבשאר חייבי כריתות — ע' בהרחבה במובא ביבמות שם.

'אמר לך ר' מאיר, אי הכי לביתו נמי לא?...' ורבי יהודה, אגב מרריה דילמא מקרי ואתי ונגע' — יש מי שכתב שגם לרבי יהודה מתפרש הכתוב 'מקדושתו לא יצא' כמו לר' מאיר. וטעמו של ר' יהודה

— מדרבנן, שמא אגב מרירותו יבוא לגעת, לכן אסרו עליו לצאת אחר המיטה כלל וכלל, אבל לביתו ודאי יכול ללכת. [ומה שפרש רש"י במשנה 'דריש מן המקדש דוקא' — זהו לפי הסלקא-דעתין בגמרא ולא לפי המסקנא].

בוה יישב כמה קושיות. ע"ש. ואולם נראה לכאורה שדחוק לפרש כן, שהרי ר' מאיר הבין דעת ר' יהודה שמפרש 'מן המקדש' כפשוטו, וכל כי האי הו"ל לגמרא לפרש שר' יהודה טעם אחר קאמר ולא כפי שהבינו ר' מאיר.

ועל כן היה נראה שמדאורייתא קאמר, ועיקר האזהרה היא להתרחק מן הכיעור כדי שלא יטמא (כדפרש"י במשנה ובגמרא), והכתוב מסרו לחכמים לקבוע שיעור הרחוקתו, וסבר ר"י משום 'אגב מרריה' שאסור לצאת מכל וכל אחר המטה, ואין זה טעמא דקרא אלא גדר האיסור שפרשו חכמים. [ומצינו כמה וכמה הלכות מדאורייתא שענינם הרחקה, כאיסורי נזיר וכדו'. (וע"ע בשו"ת משנת ר' אהרן ח"ב עמ' רב וח"ג עמ' ריח — שהביא מכאן אודות סייגים והרחקות מן התורה), וכן מצינו רבות דינים דאורייתא שמסרן הכתוב לחכמים].

ואולם כבר נמצא לרמב"ן (בספר המצוות שורש ה' עמ' נ; ל"ת קסג) שדרשות אלו אינן אלא אסמכתא, וכל עיקרו של איסור זה — מדרבנן, כדי שלא יטמא. וצריך לפרש לפי"ז שאף ר"מ הבין כך בדעת ר"י שאינו אלא מדרבנן, ועיקר שאלתו מצד הסברה. וע' במגילת אסתר שם וביד דוד.

'שמע מינה היינו סגן היינו ממונה' — הממונה היה מגדולי כהונה, השני לכהן הגדול, ותפקידו היה לשמש את הכהן הגדול, כמבואר בכמה מקומות (עפ"י שו"ת הרא"ש 'תשובות נוספות' טז. וע"ע בערוך לנר ובמרגליות הים).

'משום מעשה שהיה...' — על גזרות ותקנות חז"ל משום מעשה שהיה — ע' במובא בחגיגה כב-כג.

'אמר להו שמעון בן שטח לחכמים: תנו עיניכם בו ונדוננו...' — כבר עמדו בספרי האחרונים, כיצד דן שמעון בן שטח את ינאי שהיה אחי אשתו (ע' קדושין סו. וברש"י); — יש שכתבו שמעשה זה היה לפני שנשא את אחותו. ויש אומרים שהיו שם עשרים ושלושה דיינים מלבדו והם דנוהו ולא הוא, אלא שהיה נוכח שם ועומד לזרזם כדי שלא ישאו פנים למלך. [וגם לפי דעת האומרים שגם בדיינים אם נמצא אחד מהם קרוב או פסול — דין כולם בטל, כאן שחילק עצמו מראש — אינו פוסל את השאר. אלא שקצת קשה הלשון 'ונדוננו']. ע' בכל זה בעיון יעקב; ערוך לנר; שו"ת יביע אומר ח"ב חו"מ ב,ג.

(ע"ב) 'לא חולץ ולא חולצין לאשתו' — רש"י פרש שאין חולצים לאשתו מפני שאסורה לינשא. משמע שהחליצה אינה מצוה חיובית, אלא שנצרכת כדי להתירה להנשא, ואם אינה רוצה לינשא, אינה חייבת לחלוץ. וכן כתב בשו"ת חכם צבי (א. מובא בפתחי תשובה אה"ע קסה סק"ז). וכן הביא שם מתשובת חתם סופר, אלא שאמרו בוהר (ומובא בבית שמואל שם סק"ט) שמצוה בחליצה דוקא, ופרש החת"ס שאין הכוונה למצות עשה, אלא שהחליצה מועילה לנשמת המת, וכעין גמילות חסד עם המת, כאמירת קדיש, ואין לחייבה בעל כרחו בכך. וכתב עוד: 'וכבר באתה אשה לפני ושאלה כזה, והשכתי לה שמן הדין אין לחייב אותה בע"כ אך הוא טובה לבעלה כמו הדלקת שמן זית ויותר מזה — אם תרצה להטיב עמו תעשה, וכן עשתה ושמעה לקולי'. וכן פסק בספר זכר יצחק (מת, א) שאין עליה חובה. וע"ע בחזו"א אה"ע קכב, שהנשאר ב'צ"ע'.

ויש שחילקו בין המצוה שעל האשה, שהיא אינה חייבת בדבר אם אין ברצונה להנשא, ובין היבם, שהוא מצוה ליבם או לחלוץ בכל אופן. (כן צידד בזכר יצחק שם. ע"ש). וכן כתב הנצי"ב (בהעמק שאלה קנד, א). וע' ב"י אה"ע קסה (בשם 'מצאתי כתוב'

והיא בתשובות מהר"ם, דפוס פראג תצב) שכופים את היבם ליבם או לחלוק, דמאי שנא משאר מצוות עשה שכופין עליהם. וע"ע במצוין בשו"ת יביע אומר ח"ו, במילואים לסי' יד).

ואם ננקוט שהחליצה חיוב, יש לפרש [דלא כרש"י] שהחליצה באשתו של המלך פוגעת בכבודו, כאילו אינו חפץ להקים למלך שם בישראל. והכסף-משנה (מלכים ב, ג) כתב שגנאי הוא למלך שתהא אלמנתו חולצת נעל (עפ"י חרושים ובאורים. וע"ע ברש"ש. ומ"מ מדברי הכס"מ יש לשמוע שא"א לה לחלוק על ידי שליח. ע"ע בשו"ת מהרש"ם ח"ב קלה).

זוהיה האיש אשר יכנו יעשרנו המלך עושר גדול... — מבואר בסוגיא שהתחייבותו של שאול חלה על פי דין. מכאן (ומעוד מקומות) כתב הרא"ש בתשובותיו (יג, כא, סח, ט) להוכיח שיכול אדם להתחייב ולשעבד נכסיו אף למי שאינו מכיר, שבשעת השעבוד אינו יודע מי הוא. ואולם בשו"ת מהר"ט (כג) כתב לדחות הראיה, והאריך שם בענין זה (ע"ע במובא ביוסף דעת ב"ב קמא. קעב:).

'שאלו סבר מלוה ופרוטה דעתיה אמלוה ודוד סבר... חזו לכלבי ושוני' — ויש סיוע לכך מדברי דוד לאיש בשת (שמואל-ב, ג, ד): תנה את אשתי את מיכל אשר ארשתי לי במאה ערלות פלשתים — מה צורך היה לו להזכיר כאן במה ארסה, אילולי שהיא עיקר הטענה שנחלקו בה הדעות, ששאלו סבר שאינה מקודשת בהן ודוד אמר שבהן קדשה והיה בהן שוה פרוטה. ולדעת ר' יוסי יש לפרש שלפיכך הזכיר זאת דוד — לומר שעמדה לו מיכל על נפשו, שמסר עצמו עליה להרוג או ליהרג בהלחמו בפלשתים (מתוך שו"ת הרשב"א ח"א י).

'חזו לכלבי ושוני' — מכאן העירו האחרונים על שיטת הרשב"א (בשו"ת, שסה) שמת גוי אסור בהנאה, ומשמע מדבריו שאיסור תורה הוא, ואילו כאן משמע שמותרים בהנאה. וכתבו לדחות שמא חתכו ערלותיהם קודם שמתו (ע' משנה למלך — אבל יד). או יש לומר שערלה שאני, שאינה אלא עור ומותרת בהנאה (ע' שאלת יעב"ץ ח"א מא). ויש שתריך שעבד וגוי הקנויים קנין הגוף בקנין מלחמה מותרים בהנאה (שכות יעקב ח"א פט). מובא כל זה ועוד, בשו"ת יביע אומר ח"א כד, יד-טו ובהערה. [לשיטת הרשב"א נראה שהוא הדין לתכריכי המת וכל צרכיו — נאסרים. ולענין טומאת עור המת שגורו (בחולין קכב). שלא יעשה אדם מעור אביו ואמו שטיחים, אפשר שבנכרי טהור, שלא הוצרכו לגזור כן במת נכרי. ואולם העור אסור בהנאה דלא גרע מתכריכים, כמוש"כ התוס' להלן מה.].

זכי מיכל ילדה, והלא מירב ילדה? מירב ילדה ומיכל גידלה לפיכך נקראו על שמה' — ונראה בעיני לפי הפשט כי על כן כינה אותם כאן בשם 'בני מיכל' שגדלתם, כדי להודיע שבחו של דוד שאף על פי שנתגדלו בביתו ובחיק אשתו מיכל אשר אהב, והם לה כבניה, אעפ"כ לא חמל עליהם במקום מצוה ולקדוש השם — כדי שיראו העולם שאפילו לנקום נקמת גרים גרורים, מסר לתליה אנשים שהם למיכל אשתו כבנים ואשר גדלה אותם כבניה עם בני המלך' (שו"ת הרשב"א ח"א י).

— מכאן שאדם שגדל אצל אחר, יכולים לומר עליו שהוא בן המגדלו ולקרוא לו כן. וכמו שכתב הרמ"א (חו"מ מב, טו) שהמגדל יתום וכתב עליו בשטר 'בני', או היתום כתב על המגדלים אותו 'אבי' או 'אמי' — אין זה שטר מזויף וכשר, הואיל וגדלוהו ראוי לקרוא לו כן [וכפי שציין הגר"א מקורו מכאן] (עפ"י אגרות משה סוף חלק ח).

לכן כה אמר ה' אל בית יעקב אשר פדה את אברהם... שפדאו מצער גידול בנים... — ע"ע יפה עינים; דרשות בית ישי ט הערה א.

'פלטי שמו, ולמה נקרא שמו פלטיאל — שפלטו א—ל מן העבירה. מה עשה? נעץ חרב בינו לבינה, אמר, כל העוסק בדבר זה ידקר בחרב זה' — אכן נס נעשה לו לפלטי בן ליש, שפלטו א—ל מן העבירה. ואף על פי כן שואלים חז"ל 'מה עשה?' — כי אין עושים נס אלא למי שעשה מצידו הכל כדי להנצל. וענו: 'נעץ חרב...'

עתה ישאל השואל, נעיצת החרב לשם מה, והלא אם ירצה יכול בכל שעה להסירה, ומה גדר יש כאן?

אלא עצה עמוקה היתה כאן; פלטי בן ליש, אע"פ שבשעה הראשונה שבאה אליו מיכל, היתה בלבו הרגשת רתיעה מליקרב אל אשת איש שאינה שלו, יודע היה שלא יוכל לבטוח בעצמו שירגיש כן בכל עת, שמא אותה סלידה תפוג ברבות הזמן, ואז חלילה יפול ברשת היצר. על כן נעץ חרב ביניהם באותה שעה, ובכל פעם שפוגע בחרב, הרי היא מזכירה לו את רגש הקודש שהיה לו באותה שעה, ואת החלטתו הנמרצת שהחליט בעת נעיצתה — 'כל העוסק בדבר זה ידקר בחרב זה'. זוהי אותה עצה עמוקה שראוי היה שיעשה לו נס בעבורה (עפ"י שיחות מוסר לגר"ח שמואלביץ, ד תשל"א ו תשל"ג).

*

'כל המלמד בן חבירו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו' — יש ליתן רמז בדבר; הדיבור נקרא 'ניב שפתיים' (ישעיהו נז, יט: 'בורא ניב שפתיים...'). והיא ההופעה היחידה של הביטוי 'ניב בתנ"ך), כלומר פירות הפה ('ניב' כמו תנובה). והנה הביטוי 'ניב שפה' נרמז פעם אחת בכל התנ"ך בראשי תיבות: הנה נחלת י' בנים שחר פרי הבטן — לרמז, על ידי 'ניב השפה' כשמלמד את בן חברו — נחשב כאילו הניב אותו ממש, להיותו 'פרי בטנו' (עפ"י 'נפלאות מתורתך' לר"מ ארן שליט"א, ערך 'ניב שפה' ע"ש).

דף ב

הערות בפשט

'ר' יהודה אומר: לעולם נשים לפני המיטה יוצאות, שכן מצינו בדוד שיצא אחר מיטתו של אבנר... — אף על פי שגם לפי דעת חכמים יש נוהגים כך ויש נוהגים כך, ואם כן מה ראייה יש מדוד המלך? יש לומר שכוונת ר' יהודה להוכיח שאין הדבר תלוי במנהג כדברי חכמים אלא בדוקא הוא שהנשים יהיו לפני המיטה, כי אם תלוי במנהג, לא היה לדוד ללכת אחר המיטה והן לפנייה, משום כבוד מלכות. אלא ודאי מן הדין הוא כן (חמרא וחי).

וענו לו חכמים: לעולם אפשר שהנשים היו מאחור, ודוד יצא מן האנשים ונכנס לבין הנשים, לפיכך את העם. [ונקט הכתוב דוקא אחר המטה] — להשמיענו זאת, שיצא ממקומו הראוי לו, קדימה, ונכנס לבין הנשים. ובוה מיושבת הערת הנצי"ב בחידושו].